

Васильчук В.М.

УКРАЇНА В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ І БОРОТЬБИ ЗА САМОСТІЙНУ ДЕРЖАВУ (1917 - 1919 РР.)

Перші десятиріччя 20-го століття ознаменувалися бурхливими подіями, які відображалися на житті народів колишньої Російської імперії. Це вплинуло на економічний, політичний та соціальний розвиток країни. Україна була багатонаціональною і політика щодо національних меншин залишилася без змін. Українські німці, що зазнали брутальних утисків російського самодержавства та повною мірою відчували на собі тягар Першої Світової війни, Лютневу буржуазно-демократичну революцію сприйняли з неприхованим піднесенням і сподіванням на покращання життя. Ця визначна історична подія актуалізувала шемке для України питання державного самовизначення, загострила прагнення українського народу до свободи, об'єднала його у палкому прагненні позбутися ненависної імперської залежності. Україну охопила хвиля національної революції. З перших її днів відбулося згуртування національних сил, результатом якого стало виникнення загальноукраїнського громадсько-політичного центру – Української Центральної Ради. Згодом вона трансформувалась у представницький законодавчий орган й утворила підзвітний собі уряд – Генеральний Секретаріат.

Головним своїм завданням Центральна Рада вважала боротьбу за автономію України. Важливою складовою цього процесу мала бути і тісна співпраця з національними меншинами, здійснювана на засадах толерантності та взаєморозуміння. Лідер Центральної Ради М. Грушевський залишався послідовним прихильником лінії на досягнення згуртованості всіх національностей навколо визначальної ідеї – самостійності України. «Ми домагаємось, – писав він, – державного права для українського народу в федерації народів Росії, широкої автономії України. Але все це не має бути і не буде погрозою для інших народностей, які мешкають на Україні! Ми добуваємо державне право для української землі не для того, щоб панувати над національними меншостями України... Ми хочемо, розуміється, вірити, що й працівники національних меншостей України відповідно зрозуміють своє становище і підуть зі свого боку назустріч українським політичним домаганням, і тим скріплять позицію оборонців прав національних меншостей... Одначе, без огляду на симпатії чи антипатії до українців, право національних меншостей буде забезпечене!» [1].

В іншій праці М. Грушевський ставить риторичне запитання: «Чи Україна тільки для українців?» і дає відповідь — ні, Україна для всіх, хто живе на її теренах і «любить її, а люблячи, хоче працювати для добра краю і його людности, а не оббирати, не експлуатувати для себе». Продовжуючи цю думку, він наголошує, що «всякий, хто водиться такими поглядами, – дорогий співгромадянин для нас, незалежно від того, хто б він не був – великорос, єврей, поляк, чех. А хто хоче тільки жити з праці народної, бути паразитом..., той нам не потрібен, без різниці, чи він неукраїнець, чи українець» [2].

М. Грушевський синтезував думки, які панували в українському визвольному русі. Уже в резолюції першої масової української маніфестації у Києві 19 березня 1917 р. серед інших вимог ішлося про необхідність «надати національний характер публічним установам, з урахуванням прав національних меншостей» [3]. Принцип забезпечення прав національних меншостей запропонував внести до майбутнього Статуту автономної України і з'їзд Союзу автономістів-федералістів, що відбувся в березні 1917 р. [4]

Важливим кроком у формуванні національної політики Центральної Ради стало проведення Українського Національного Конгресу. На ньому делегати заслухали дві доповіді: «Права національних меншостей та їх забезпечення» Ф. Матушевського та «Про забезпечення прав національних меншостей» П. Понятеїна [5]. Стосовно цих питань вже в перший день роботи Конгрес ухвалив резолюцію: «Єдиною відповідною формою державного устрою для Росії Конгрес признає федеративну демократичну республіку, а одним з головних принципів автономії — повну гарантію прав національних меншостей, що живуть на Україні» [6].

Ця лінія знайшла своє закріплення і розвиток в Універсалах Центральної Ради. У Першому Універсалі Рада проголошувала: «В городах і тих місцях, де українська людність живе всуміш з іншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією тих національностей і разом ними приступити до підготовки нового правильного життя. Центральна Рада покладає надію, що народи неукраїнські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад і спокій в нашій краю і в сей тяжкий час всердержавного безладдя дружно, однастайно з нами стануть до праці коло організації автономної України» [7].

Свідченням готовності Центральної Ради до співпраці з національними меншинами став її Другий Універсал. Поповнення складу Ради представниками національних меншин було однією з умов її порозуміння з Тимчасовим урядом. Загальний принцип поповнення, за словами М. Грушевського, полягав у тому, що «в новій Раді делегатам меншостей повинно було належати приблизно 25 % — пропорційно кількості неукраїнської людности». Проте представники національних меншин не погодилися з цією квотою і стали вимагати вдвічі більшу норму представництва. Урешті-решт зупинилися на 30 %, щоб, як пише М. Грушевський, «не затягати справи» [8].

12 серпня комісія у справах поповнення складу Ради представниками нацменшостей ухвалила, що всі неукраїнські партії й організації обиратимуть до Центральної Ради 202 членів та 51 кандидата. При цьому Раді робітничих депутатів відводилося 30 місць, Раді військових депутатів — 20, російським соціалістам-

революціонерам — 20, російським меншовикам — 20, Раді об'єднаних громадських організацій — 10, кадетам — 10, народним соціалістам — 4 місця, євреям — 50, полякам — 20, молдованам — 4, німцям — 3, грекам, чехам, білорусам, менонітам і болгарам — по 1 місцю [9]. Крім того, за рахунок представництва національних меншин розширювався і склад Малої Ради.

Однак на практиці повністю реалізувати свою квоту національним меншинам не вдалося. Так, хоча молдованам було відведено чотири місця, німцям і татарам — по три, а чехам та грекам — по одному, не всі їхні депутати з'явилися у складі Ради. Три найбільші національні групи — росіяни, євреї та поляки одержали загалом 22,5 % місць, молдовани, німці і татари — ще 2,5 %. Отже, фактично національні меншини мали в Раді 25 % мандатів. Решту відведеної квоти вони не змогли реалізувати через внутрішні чвари, суперечки та недостатню самоорганізацію [9]. Кілька представників німецької спільноти посіли керівні місця в уряді — Генеральному Секретаріаті.

Новою віхою на шляху розвитку національної політики Центральної Ради став III Універсал, який проголосив, що «український народ, сам довгі роки борючись за свою національну волю і нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх національностей, на Україні суцільно» [10]. У цьому Універсалі висувалася також ідея національно-персональної автономії, що акумулювала в собі автономістсько-федералістські погляди багатьох представників українського національного руху. Ще навесні 1917 р. цю ідею розвивав у своїх статтях М. Грушевський, у подальшому на її підтримку висловлювалися й інші діячі української національної революції.

24 червня 1917 р. розпочалася підготовка закону про національно-персональну автономію. Для цього було створено спеціальну комісію у складі 100 чоловік — представників усіх національностей України, серед яких були і двоє німців [11]. Привабливу ідею національно-персональної автономії схвалив своєю постановою і З'їзд поневолених народів, що проходив 8 — 15 вересня 1917 р. Слід зазначити принагідно, що участь у ньому німців була малопомітною.

Закон був ухвалений Центральною Радою 9 січня 1918 р. Він закріплював право на самостійне впровадження національного життя та гарантував прозорість і відкритість у вирішенні питань великоруської, єврейської і польської національностей. Інші ж меншини могли одержати таке право, якщо подадуть до Генерального Суду заяву від 10 000 своїх громадян. На території УНР створювався Національний союз, якому надавалося виключне право представництва тої чи іншої нації, що мешкає в Україні.

На думку деяких дослідників, закон Центральної Ради «Про національно-персональну автономію» не був достатньо демократичним, оскільки розмежовував права національних меншин. Таку точку зору висловлює, зокрема, О. Копиленко в монографії «Сто днів Центральної Ради» (1992 р.). На наш погляд, автор припускається серйозної методологічної помилки, коли оцінює національну політику Центральної Ради з висоти демократичних стандартів кінця XX століття, не враховуючи конкретно-історичної обстановки в Україні 1917 року. Якщо відкинути умоглядні підходи, то не можна не погодитися з тими авторами, які стверджують, що хоча українцям і не вдалося «утримати на плаву» свою державу, український політичний провід, навіть у найважчий час боротьби, дотримувався засад гуманності та справедливості щодо національних меншин. Можна сміливо твердити, що політика УНР у цьому відношенні була такою, яку могли б наслідувати найбільш демократичні держави світу [12].

Проте, слід зауважити, що ставлення національних меншин до українського національно-визвольного руху і політики Центральної Ради не було однотайним. Надто різним було їхнє становище в дореволюційній Росії, по-різному уявляли вони і своє майбутнє після повалення царизму. Якщо росіяни в Україні репрезентували панівну, привілейовану націю, за спиною якої стояла одна з найбільших держав світу, а поляки — націю, що впевнено йшла до відродження своєї державності, то німці були однією з найбільш гонимих, ущемлених етнічних груп, для якої перспективи відродження власної державності були досить специфічними. У силу цих обставин настрої в середовищі національних спільнот були різними. Якщо більшість росіян не могли сприйняти гасла української автономії, то німці, євреї і в меншій мірі поляки були схильні до такого сприйняття.

Протягом березня 1917 — квітня 1918 р. німецьке населення України зробило чимало кроків у напрямку громадської самоорганізації. У травні 1917 р. в Одесі відбувся Всеросійський з'їзд російських німців, у роботі якого взяли участь близько двох тисяч делегатів. Він проголосив створення Всеросійського союзу російських німців. У серпні 1917 р., також в Одесі, була проведена друга конференція Союзу російських німців Півдня Росії. Обидва зібрання, крім проблеми консолідації німецького населення, були присвячені виробленню політичних підходів у ставленні німців до державного устрою Росії та державницьких перетворень в Україні.

Брест-Литовський мирний договір 27 січня (9 лютого за н. ст.) 1918 р. значно підвищив роль українських німців у стратегічних планах як Німеччини, так і Української Народної Республіки. Водночас він вніс розкол у німецьке середовище за ознакою прихильності до того чи іншого варіанту існування німців на території України. Одна їх частина продовжувала підтримувати запропоновану Центральною Радою національно-персональну автономію, інша намагалася віднайти нові орієнтири. При цьому друга група відзначалася радикалізмом та більшою чисельністю.

23 березня 1918 р. Одеський Центральний комітет Спілки німецьких колоністів України передав командуванню німецьких та австро-угорських військ свої вимоги до Центральної Ради з проханням підтримати їх. Вимоги включали:

1. негайне повернення всіх ліквідованих Селянським аграрним банком згідно з законом від 2 лютого

1915 р. німецьких земельних володінь їхнім колишнім власникам.

2. Відшкодування за ліквідований інвентар та понесені збитки.

3. Відновлення всіх господарств, зруйнованих «революційними бандитами», повернення пограбованого інвентарю та справедливе відшкодування понесених збитків з метою забезпечення негайної обробки угідь.

4. Відвернення соціалізації німецьких маєтків та іншої німецької власності, тобто уневажнення IV Універсалу Центральної Ради в частині земельного питання. Обеззброєння всіх ненадійних елементів міст та сіл, що тероризують мирне населення.

5. Реалізація принципу національно-персональної автономії та поширення цього права також і на німців. Юрисдикція існуючих радикальних земельних комітетів та сільських рад не повинна поширюватися на німецьке населення.

6. Негайне створення окремого секретаріату у справах німців при Українській Центральній Раді та закріплення за органами Спілки німецьких колоністів права висунення кандидатів на посади в цьому секретаріаті.

7. Створення окремого комісаріату у справах німців при Надзвичайному комісарі Центральної Ради в Одесі й закріплення за органами Спілки німецьких колоністів в Україні права висунення кандидатів на посаду комісара у справах німецьких колоністів.

8. Переобрання губернських, окружних та волосних органів місцевого самоврядування, а також земельних комітетів, оскільки вибори до цих органів відбулися під тиском радикально налаштованих солдатів, що перебували у даних місцевостях лише короткий час і не були обізнані з місцевими особливостями та потребами [13].

Нові військово-політичні реалії, що виникли після гетьманського перевороту П. Скоропадського, дали можливість німцям України висунути більш радикальні плани щодо поліпшення свого життя. 29 квітня 1918 р. гетьман підписав «Грамоту до всього українського народу» та «Закони про тимчасовий державний устрій України», які визначили головний зміст політики стосовно національних меншин. Ліквідовувалась національно-персональна автономія і відповідне міністерство у справах нацменшин, усі громадяни України незалежно від національності визнавалися рівноправними перед законами української держави [14].

Гетьманську державу підтримували ті верстви населення, інтереси яких особливо постраждали від анархії та хаосу і які сподівалися, що твердою рукою можна покласти цьому край. Такі настрої переважали серед офіцерського складу армії, великих землевласників та заможних селян, промисловців і дрібних підприємців, вищих прошарків чиновництва. Чимало серед них було й представників німецької національності.

У квітні 1918 р. громадсько-політичне життя німецької спільноти ознаменувалося двома важливими подіями — відбулися два регіональні з'їзди німців-колоністів. В Одесі зібралося 700 делегатів з Херсонської та Бессарабської губерній, у Пришибі — 700 представників від Таврійської, Катеринославської, Харківської і Воронезької губерній, а також Облесті Війська Донського. На обох зібраннях багатьма ораторами висувалася вимога повернення німців до Німеччини й обговорювалися варіанти облаштування етнічної групи відповідно до її регіональних особливостей [15]. Однак такі відомі лідери, як Рейхерт і Лутц, категорично відкинули цю ідею й закликали до формування більш зваженої позиції, яка б враховувала традиції та досвід минулого. Тому в резолюції, що підбивала підсумок роботи обох з'їздів, було записано: «Просити Його Величність Німецького Імператора та уряд Німецької імперії якомога швидше прийняти в лоно Імперії німецьких колоністів та всіх інших німців цих областей і взяти їх під захист німецьких законів. Одночасно звертаємося з проханням заснувати в Таврійській губернії та Криму державне утворення, яке підлягало б Німецькій імперії й було б форпостом і чатовим Німеччини. Якщо ж це буде неможливо, просимо якомога швидше повернути нас на батьківщину» [16].

Для координації дій було створено спеціальний центр — Німецький комітет. Він налагодив тісні контакти з кримськотатарськими організаціями, що стояли на позиціях самовизначення. До Берліна лише протягом літа 1918 р. було відправлено кілька делегацій, які вели переговори з урядовцями. Найактивнішими поборниками ідеї створення німецького протекторату були пастор Вінклер та колишній державний секретар у справах колоній Фрідріх фон Ліндеквіст. На їхню думку, це новоутворення могло б сконцентрувати близько 600 тис. етнічних німців України, Південної Росії та Поволжя.

Агітація в колоніях мала надзвичайний успіх. Колоністи були легко переконані в тому, що питання про включення регіонів їхнього компактного проживання до нового державного утворення є вирішеною справою, а тому відмовлялися делегувати свого представника до департаменту у справах німецьких колоністів при уряді гетьмана [17].

Проте німецький уряд досить обережно поставився до цієї ініціативи. Генерал Грьонер, представник Німеччини в Україні, 26 березня 1918 р. занотував у своєму щоденнику враження від зустрічі з посланцями Німецького комітету: «Вчора у мене були його ексцеленція фон Ліндеквіст, який щойно прибув зі Ставки, та пастор Вінклер, голова довірчої ради німецьких колоністів Причорномор'я. Вони збираються розгорнути серед німецьких колоністів у Південній Росії пропаганду на користь побудови у Причорномор'ї та Криму німецького державного утворення, яке б перебувало під захистом Імперії. До його складу мали б увійти також Херсон та, можливо, навіть Одеса. У такому випадку у стосунках між Німеччиною та Австро-Угорщиною дійшло б до боротьби а-ля 1886 рік. Окрім того, Україна повинна отримати Одесу й виходити до Чорного моря, інакше її знову підштовхнуть в обійми Великої Росії... Лемме також скептично ставиться

до планів Ліндеквіста надати німецьким колоністам Південної Росії право на самовизначення» [18].

Після ще однієї такої зустрічі 23 травня 1918 р. генерал Грьонер записав у своєму щоденнику: «Чи маємо ми заснувати на Чорноморському узбережжі — у Криму та частині Таврії — свого роду німецьку колонію, є питанням дуже сумнівним. Зовнішньополітичне відомство цього не бажає, Верховне головнокомандування, як здається, ще вагається. Згідно з листом Людендорффа до мене, він також проти, але в цій справі задіяно потужні сили, які наполягають на створенні в Південній Росії для німецьких колоністів у певний спосіб узалежненої від Німеччини та нею протегованої колонії. Крим, за всіма природними, історичними та господарськими ознаками належить до України» [19].

Критично ставилося до ідеї створення такого протекторату і посольство Німеччини в Україні, яке мало достатню інформації про місцеву внутрішньополітичну обстановку. Посол фон Мумм був переконаний, що підтримка Німеччиною цього проекту неминуче підірве довіру Скоропадського. Він надіслав кілька повідомлень до міністерств іноземних та внутрішніх справ Німеччини, у яких наполягав на негайному припиненні всякого «реагування» на події в Криму [20].

Ця позиція знайшла підтримку в урядовців Німеччини. Проте Верховне головнокомандування німецької армії в Україні, очолюване генералом Людендорффом, міцно трималося за ідею створення в Криму держави колоністів. У ній вбачали важливий превентивний захід на випадок, якщо Україна в той чи інший момент у майбутньому знову опиниться в союзі з Росією. У такому разі держава колоністів повинна була б разом з антиросійським блоком козаків та північнокавказьких народів утворити стратегічну противагу українсько-російському союзові [21]. Разом з тим не виключався й альтернативний варіант. На думку Людендорффа, це могло бути лише переселення українських німців до Лотарингії, Сілезії та Балтії.

5 травня 1918 р. Людендорфф направив рейхсканцлеру меморандум, у якому містився аналіз становища німецьких колоністів України і вносилися такі пропозиції: «1. Об'єднати Таврію та Крим у незалежну державу. 2. Переселити в цю державу німців, які на даний час залишились у Південній Росії (включаючи Бессарабію та Кавказ). 3. Забезпечити у цій державі економічні пільги для Німецької імперії та право на використання Севастополя в якості бази німецьких ВМС у Чорному морі. 4. Прилучити цю державу до України й забезпечити між ними зв'язок, який існує між Баварією та Прусією» [22]. Мета цього плану, наголошувалося в меморандумі, полягає виключно у забезпеченні економічних інтересів Німеччини у Чорноморському регіоні.

Розв'язання проблем німецьких колоністів шляхом створення державності в Криму було неприйнятним для керівництва Німеччини. На його думку, реалізація цього плану стане небезпечною для держави, оскільки призведе до протистояння з Австро-Угорщиною (за угодою зоною її впливу визнавалася саме Південна Україна) і відштовхне Україну назад до Росії. Крім того, враховувалося, що за всіма своїми зв'язками Крим тяжіє до України [23]. Німеччина ж не бажала в майбутньому поглинання Криму Україною. Тому вирішення цього питання ставилося багатьма німецькими урядовцями й військовими у залежність від рівня лояльності П. Скоропадського до Німеччини.

У червні 1918 р. була сформульована офіційна позиція Німеччини стосовно Криму та прагнення створити там протекторат: утворення в Криму держави німецьких колоністів призведе до посилення на півострові проросійських симпатій і ускладнить стосунки з Туреччиною. Крим має поступово бути залучений до української держави, яка б гарантувала права німецької людності на півострові [25].

У вересні 1918 р. під час офіційного візиту до Німеччини П. Скоропадському не вдалося переконати німецьке керівництво надати йому допомогу в боротьбі за включення Криму до складу України. Він змушений був зняти економічну блокаду Криму і припинити політичний тиск. А з часом, після відречення гетьмана від влади та спалаху революції в Німеччині, це питання взагалі втратило своє значення.

Німеччина визнала правонаступництво нового політичного режиму в Україні — Директорії УНР шляхом встановлення де-факто дипломатичних відносин. Але в грудні 1918 р. стало очевидним, що Директорія не зможе протистояти більшовицькому тискові в Україні. Дипломатичне представництво Німеччини було відкликано, почали згортатися фінансові й економічні контакти. А українські німці втратили будь-які надії на підтримку «другої батьківщини» у справі поліпшення їхнього життя. Прихід до влади більшовиків приніс їм нові важкі випробування, відгородив залізною завісою від цивілізованого світу, спричинив нові поневіряння по території країни.

Таким чином, трансформації, що відбулися у становищі німецького населення України протягом 1917 — 1919 рр., мали свою специфіку. Нові державні структури не виявляли особливої прихильності до німецької спільноти, хоча її представництво в органах влади, як і інших нацменшин, забезпечувалося. Найбільшу симпатію до німецької меншини проявив за цей час уряд П. Скоропадського. Значною мірою це пояснювалося тим, що останній прийшов до влади за активного сприяння німецьких військ, які знаходилися тоді в Україні.

1. Грушевський М. Народностям України // Великий українець. - К., 1992. - С. 106.
2. Грушевський М. Чи Україна тільки для українців? // Там само. - С. 109.
3. Киевская мысль. - 1917. - 21 марта.
4. Нова Рада. - 1917. - 23 березня.
5. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. - К., 1997. - Т. 1. - С. 53, 57.
6. Там само. - С. 54 - 55.
7. Там само. - С. 104 - 105.

8. Грушевський М. Спомини // Київ. - 1989. - № 8. - С. 133.
9. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. - Т. 1. - С. 207 - 208.
10. Там само. - С. 11 - 12.
11. Там само. - С. 401.
12. ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 1, арк. 3.
13. Гунчак Т. Українська Народна Республіка і національні меншості // Україна в сучасному світі. Матеріали наукової конференції Республіканської асоціації українознавців. Київ, 15 - 16 червня 1990 р. - К., 1990. - С. 44.
14. Ereignisse in der Ukraine 1914 - 1922. - Philadelphia, 1967. - Bd. 1. - S. 252. - Dok. 146.
15. Законодательные акты 1918 года. - Вып. V. Апрель - июнь. Законы Украинской Державы. - С. 1 - 5.
16. Дорошенко Д. Історія України 1917 - 1923 рр. - Ужгород, 1932. - Т. 2. - С. 161.
17. Fleischhauer I. Die Deutschen im Zarenreich. - Stuttgart, 1991. - S. 584.
18. Перепадя В. Українсько-німецькі відносини в 1914 - 1920 рр. Соціоісторичний аналіз. - Запоріжжя, 1999. - С. 124.
19. Tagebuch und Aufzeichnungen Wilhelm Groeners. - Goettingen, 1971. - S. 326.
20. Ibid. - S. 380.
21. Borowsky P. Deutsche-Ukraine Politik 1918. - Luebeck / Hamburg, 1970. - S. 143.
22. Ibid. - S. 144.
23. Baumgart W. Luedendorff und das Auswaertige Amt zur Besetzung der Krim 1918 // IfGO. - № 14. - S. 537.
24. Перепадя В. Вказ. праця. - С. 127.
25. Там само. - С. 128.